

Олександра МАРЦОНЬ

Проведено комплексний аналіз еволюції пенсійних систем країн ОЕСР. Виявлено особливості і характерні риси їх становлення, розвитку та реформування. Обґрунтовано положення, що сучасні пенсійні системи перебувають у неперервному процесі трансформації. Визначено, що реформування систем пенсійного забезпечення, зокрема їх фінансових механізмів, є необхідною умовою їхнього розвитку та збереження ефективності в умовах нестабільності національних економік і світового господарства.

A comprehensive analysis of the evolution of OECD countries pension systems was conducted in this paper, identifying features and characteristics of the formation, development and reforms of pension systems. It was justified that modern pension systems are in a continuous process of transformation and proved that the pension reforms, including their financial arrangements, are essential for their development and maintaining performance levels in uncertain environment of national economies and the world economy development.

Сучасні фінансово-економічні та соціально-демографічні умови нестабільного розвитку національних економік і світового господарства загалом вимагають реформування систем пенсійного забезпечення, зокрема їх фінансових механізмів. Еволюція систем пенсійного забезпечення найбільш розвинених країн світу, яке є членами Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), характеризується трансформаційними процесами різного характеру й масштабу, постає у реформуванні механізмів управління фінансовими ресурсами, що є адекватним певному періоду соціально-економічного розвитку держави. Еволюція моделей систем пенсійного забезпечення та відповідні реформи визначають еволюцію фінансових механізмів. Ефективність розвитку систем пенсійного забезпечення залежить від здатності запобігати дестабілізуючим чинникам фінансового й демографічного характеру.

Актуальність дослідження еволюційних процесів фінансових механізмів пенсійного забезпечення підтверджується великою кількістю публікацій на тему оптимізації та реформування пенсійних систем. У своїх працях цей напрям розробляли відомі економісти: У. Шарп, Г. К. Мактагарт, Ф. Дж. Фабоцці, Е. К. Фултц, Р. Хольцман, С. Меса-Лаго, Дж. Стігліц та ін. Серед вітчизняних науковців вагомий внесок у розвиток теорії пенсійного страхування зробили Е. М. Лібанова, П. М. Макаренко, С. В. Богачов, Н. М. Гуменюк, Б. О. Зайчук, Ю. В. Пасічник, Л. Ю. Мельник, О. Н. Опришко, І. Л. Сазонець, В. О. Скоропадська, В. М. Шумський, С. В. Сіденко, А. Г. Загородній, Н. М. Пилипенко та ін.

Вплив останньої глобальної фінансово-економічної кризи на стабільність пенсійних систем спонукає до дослідження питань їх реформування такі міжнародні організації, як ОЕСР, Міжнародна асоціація соціального страхування, МВФ, Світовий банк.

Мета статті полягає у комплексному аналізі еволюції пенсійних систем країн ОЕСР, виявленні особливостей та характерних рис їх становлення, розвитку та реформування, а також обґрунтуванні положення, що сучасні пенсійні системи знаходяться у неперервному процесі трансформації.

Сучасним реформам пенсійних систем, як невід'ємній складовій еволюційного розвитку, передували етапи виникнення і функціонування первинних систем соціального забезпечення та підтримки, із яких згодом розвинулись сучасні форми пенсійного забезпечення розвинених країн із властивими їм фінансовими механізмами та стратегіями, а також етап структурних реформ і перших спроб централізованого реформування розвинених систем пенсійного забезпечення.

В еволюційному процесі пенсійних систем розвинених країн можна виділити основні чотири етапи, для яких характерним є переважання певних реформ:

© Олександра Марцонь, 2013.

1. Становлення й поширення систем пенсійного забезпечення. Цей етап охоплює період від воєнних пенсій у Стародавньому Римі до становлення сучасних пенсійних систем у XX ст. Найбільша кількість пенсійних систем припадає на 60-ті рр. XX ст., коли поряд із європейськими розвитку постали системи пенсійного забезпечення країн Латинської Америки та Карибського регіону, а також країн Африки і Середнього Сходу (рис. 1).

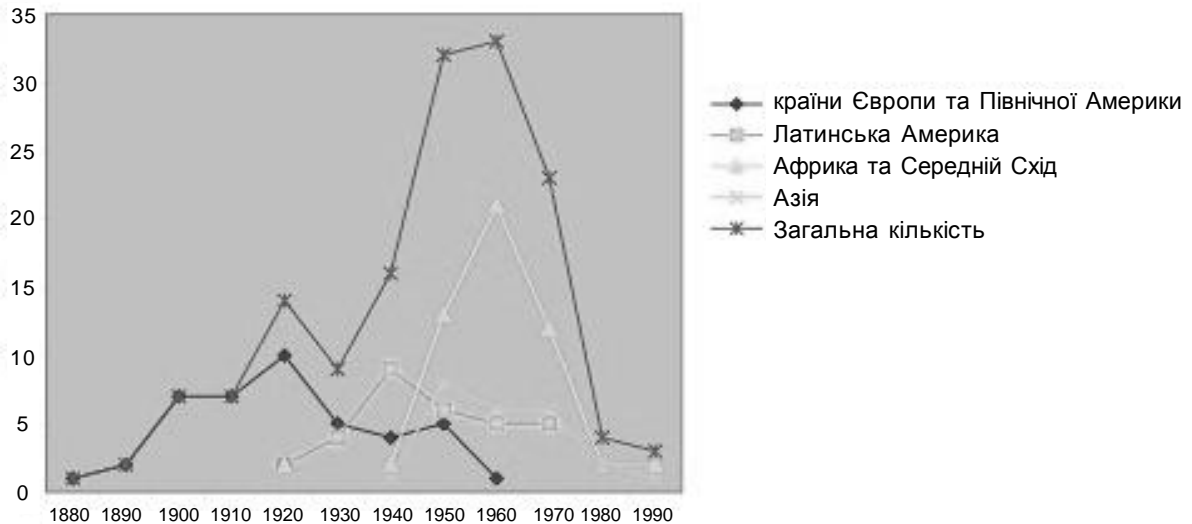

Рис. 1. Глобальне поширення та приріст кількості пенсійних систем у світі

Джерело: WB pension reforms and developments patterns in the world system and in wider Europe. A 109 country investigation. World bank report by Arno Tausch.

2. Еволюція пенсійних стратегій і формування сучасних моделей пенсійного забезпечення. Пенсійні фонди еволюціонують для того, щоб продовжувати виконувати в умовах, що змінюються, такі необхідні функції: виплачувати за зобов'язаннями; максимізувати дохід, мінімізуючи ризик; мінімізувати витрати роботодавця.

У процесі розвитку пенсійних систем пенсійні фонди, спочатку корпоративні, а надалі – спеціалізовані недержавні та державні пенсійні фонди, не тільки змінювались структурно, а й змінювали та оптимізували стратегії управління фінансовими ресурсами, інвестиційними портфелями. Так перші пенсійні фонди, засновані у XIX ст., інвестували в «безпечні» активи – облігації та грошові кошти (готівку), незважаючи на те, що в деяких країнах фінансові ринки були вже доволі розвиненими. До сучасних умов слід зарахувати збільшення поінформованості інвесторів та глибше розуміння процесу інвестування пересічного учасника пенсійного фонду, а також непевність ринкового середовища, у якому необхідна дохідність вже не може бути забезпечена акціями за прийнятного рівня ризиковості.

3. Структурні реформи та поширення державного регулювання пенсійних систем розвинених країн наприкінці XX ст. До структурних реформ зараховують перехід від трирівневої до п'ятирівневої моделі. Традиційна трирівнева система включає: солідарну систему, загальнообов'язкову накопичувальну систему та недержавне пенсійне забезпечення (накопичувальну систему, що функціонує на засадах добровільності). Однак у сучасній науковій літературі описують ще два рівні системи пенсійного забезпечення [1]. Система доповнилась нульовим рівнем, що фактично є системою соціальних виплат на рівні прожиткового мінімуму для найбільш вразливих верств населення, та рівнем, який включає пенсійне забезпечення у вигляді медичних послуг для літніх людей та форм родинної підтримки непрацездатних. Вперше її прототип був запропонований Світовим банком як спроба узагальнити велику різноманітність національних моделей

Першою із країн, що запровадили обов'язковий накопичувальний рівень, стала Чилі у 1981 р. У тому ж десятиріччі аналогічні реформи запровадили Великобританія та Швейцарія. У першій половині

1990-х рр. подібні реформи здійснили ще шість розвинених країн, а у другій половині десятиліття – ще одинадцять. Регіональний розподіл країн, що здійснили реформи у даний період, такий: вісім країн представляють Латинську Америку, дев'ять – Європу, три – Азію та Тихоокеанський регіон. На швидкість реформування систем пенсійного забезпечення впливали культурні, географічні, цивілізаційні фактори, проте найзначущий вплив, як і очікувалось, мали фактори розвитку фінансової системи країни, насамперед існування фінансових інститутів, що пропонували послуги добровільного пенсійного забезпечення. Існування таких інститутів є сигналом інтересу та необхідності суспільства у накопичувальних пенсійних схемах [2].

4. Реформи як невід'ємна частина еволюційного процесу пенсійних систем країн ОЕСР.

Пенсійні реформи залежно від типу проведеної реформи можуть мати такі наслідки: еволюційні (або революційні) структурні зміни пенсійних систем; фінансові: зміни у величинах внесків та видатків пенсійних систем; зміни в системі перерозподілу пенсійних коштів; збільшення тривалості мінімально необхідного робочого стажу для виходу на пенсію та збільшення пенсійного віку взагалі.

Все розмаїття реформ пенсійної сфери розвинених країн має на меті підвищити рівень фінансової стійкості пенсійної системи країни.

Реформи розподільчих систем пенсійного забезпечення можна розділити на структурні і параметричні.

1. Структурні реформи – це ті, що відчутно змінюють структуру пенсійної системи і мають невідкладні наслідки. Прикладом структурних змін є трансформація державної пенсійної системи в систему, засновану на приватному страхуванні і самофінансуванні (або повна її заміна).

2. Реформи із параметричними змінами пенсійних систем – це ті, що запроваджують зміни параметрів функціонування систем пенсійного забезпечення, таких як пенсійний вік, ставка вкладів, базових пенсій, мінімально необхідного стажу тощо.

Приклади параметричних змін:

1. Зміна ставки пенсійних вкладів, у т. ч. зміна ставки вкладів до розподільної системи. У посткризовий період фінансової нестабільності накопичувальні системи відчули дефіцит коштів, і уряди багатьох країн вдалися до збільшення ставки відрахування до накопичувальних пенсійних фондів (табл. 1).

Таблиця 1

Приклади параметричного реформування в пенсійній системі

Країна	Рік	Зміна ставки
Румунія	2008	з 27,5% до 31,3%
Росія		з 20% до 26%
Болгарія	2011	з 16% до 17,8%
Македонія	2008–2011	з 21,5 % до 15%
Чорногорія	2008–2010	з 21% до 20%

2. Зміни в механізмі встановлення пенсійного віку. Пенсійні виплати регулюються показником навантаження на одного працюючого (співвідношення числа пенсіонерів і працюючих), сума виплат буде зменшуватися зі збільшенням навантаження на працюючих громадян.

Параметричні зміни у функціонуванні пенсійної системи певної країни можуть запроваджуватися як тимчасовий захід і як реакція на зміни у зовнішньому фінансовому середовищі. Адже заходи на кшталт зміни способу або тимчасове припинення індексації мають швидкий фінансовий ефект, проте не викликають соціального та політичного протистояння у суспільстві.

Отже, на даному етапі в розвинених країнах переважають параметричні зміни систем пенсійного забезпечення.

Слід також зауважити, що реформування пенсійної системи тісно пов'язане й з реформуванням фінансової або податкової системи, особливо податкового регулювання, а також макроекономічної політики і політики у сфері праці. В останньому випадку вона спрямована на зміну частки зайнятих у працездатному віці і вплив на міграцію.

Розглянемо типові риси пенсійних реформ країн ОЕСР:

1. Вирішення проблем пенсійного віку як центральної проблеми в процесі розвитку та реформування пенсійних систем

Більшість країн ОЕСР мають пенсійний вік для чоловіків 65 років, деякі країни (Великобританія) вже підвищили його до 67 років. Пенсійний вік для жінок або є рівним пенсійному віку для чоловіків, або ж наближується до нього. Різний пенсійний вік за статевою ознакою планують лише Італія, Мексика, Польща та Швейцарія. Чехія, Греція, Угорщина, Італія, Корея, Франція протягом останнього часу підвищували пенсійний вік для своїх громадян.

2. Непрямі та фінансові заохочення до пізнього виходу на пенсію.

Альтернативою збільшенню обов'язкового необхідного пенсійного віку є фінансове заохочення працювати довше. За програмою «Живи довше—працюй довше» працівник отримує додаткові виплати, вийшовши на пенсію пізніше пенсійного віку. Цим шляхом пішли Австрія, Франція, Германія, Португалія. Таким чином, маніпулюючи стимулами виходу працівників на пенсію, країни збільшують фінансову стабільність.

3. Зміни в методології розрахунків величини пенсій.

Багато країн вдалися до усереднення результатів трудового стажу. Так, наприклад, у Франції величину пенсій почали розраховувати не за 10-ма найвище оплачуваними роками трудового стажу, а за 25-ма. Більшість країн (близько 20) взагалі використовуює усереднений показник за весь трудовий стаж.

4. Зміни в передпенсійній індексації. Встановлення прямого зв'язку величини виплат із очікуваною тривалістю життя в країні.

У Франції, Фінляндії, Данії й Португалії величину майбутніх виплат прив'язали до очікуваної тривалості життя населення. Виплати будуть коригуватися автоматично.

Положення, що сучасні пенсійні системи знаходяться у неперервному процесі трансформації, базуються на результатах аналізу різної природи і прогнозовано різного періоду дії впливу фінансової кризи на накопичувальний і розподільчий рівень пенсійних систем.

Так, на солідарну систему впливає комплекс факторів різної природи: економічні, соціальні, демографічні, політичні. Це і зменшення дохідної частини пенсії за рахунок скорочення податкових надходжень, спричиненого скороченням робочих місць і бази оподаткування взагалі [3, с. 11]. Разом зі скороченням загального рівня споживання в період кризи, зменшенню підлягають і спеціальні відрахування до пенсійних фондів. Одночасно зі скороченням дохідної частини відбувається збільшення витрат, адже в період кризи частина населення втрачає роботу або підпадає під скорочення заробітної плати, шукає шляхи дострокового виходу на пенсію або можливість отримання інвалідності.

Одним з імовірних наслідків фінансової кризи є криза демографічна, яка прискорює несприятливі зміни у віковій структурі населення, що в свою чергу буде поглиблювати патологічні процеси в системі пенсійного забезпечення. Особливо гостро ця проблема торкнеться країн, основою пенсійної системи яких є розподільчий механізм, адже скорочення населення працездатного віку на тлі тенденції збільшення тривалості життя матиме катастрофічні наслідки у пенсійній сфері. Вирішувати цю проблему можливо кількома шляхами або їх комбінаціями [4, с. 181]:

1. Варіації зменшення солідарної пенсійної підтримки, такі як номінальне скорочення пенсій, нівелювання надбавок і приведення всіх пенсійних виплат до мінімального рівня з невеликими відхиленнями.

2. Зміна пенсійного віку. До цієї групи заходів зараховуємо збільшення пенсійного віку, вирівнювання пенсійного віку для жінок і чоловіків, скасування або скорочення програм із дострокового виходу на пенсію, посилення контролю за процесом отримання інвалідності та оцінці умов праці. Велике значення має усунення фальсифікацій і упередженості в цій сфері.

3. Фінансові інструменти, такі як припинення індексацій пенсій, перерахування пенсій на окремі рахунки тощо.

У кризовий період відбувається непряме скорочення витрат на утримання людей пенсійного віку: скасування дотацій і пільг для соціально незахищених верств населення, в тому числі для пенсіонерів.

Найбільш вразливою частиною населення розвинених країн у період кризи стали працівники старшого віку. Адже пенсійні плани людей, які виходять на пенсію через 5–10 років, дуже постраждали від знецінення активів під час кризи. Щоб компенсувати втрачене, часу зовсім небагато. Водночас криза меншою мірою вплинула на майбутні пенсії молодих працівників, адже прогнозована прибутковість їхніх пенсійних планів і портфелів пенсійних фондів в довгостроковому періоді нівелює негативні показники 2009 р. Нинішні пенсіонери, велика частина пенсій яких традиційно забезпечується солідарною пенсійною системою, також постраждали менше, ніж працівники передпенсійного віку, частина пенсійних заощаджень яких існує у вигляді обов'язкових чи добровільних накопичувальних пенсійних планів.

На накопичувальну систему пенсійного забезпечення фінансова криза вплинула через знецінення пенсійних активів, які в багатьох країнах виявилися мало захищеними [5, с. 4]. Так, банкрутство найбільшого страховика життя в Америці з високими рейтингами міжнародних агентств продемонструвало, що без втручання держави всі накопичені активи були б втрачені. Для накопичувальної складової пенсійних систем стабілізація після фінансової кризи продовжиться, за різними оцінками, від 3 до 15 років. Для виявлення шляхів посилення фінансової стійкості в накопичувальній системі пенсійного забезпечення необхідно окремо розглядати обов'язкову і добровільну складові накопичувальної системи [6]. Так, проблема добровільного пенсійного забезпечення – це проблема недержавних пенсійних фондів та інших суб'єктів управління пенсійними ресурсами і фінансових ринків, на яких вони діють. Захищеність активів, що перебувають в їх розпорядженні, залежить від інвестиційної стратегії. Міжнародні організації рекомендують звернути увагу на менш ризиковані інструменти, такі як державні та муніципальні боргові зобов'язання. Також перед управліннями постає проблема інтернаціоналізації свого інвестиційного портфелю. З одного боку, для країн з нерозвиненим фінансовим ринком – це можливість інвестування в надійніші активи, з іншого – це інвестування в економіку іншої країни. Розвинені пенсійні фонди країн ОЕСР, наприклад Нідерландів, до 95% активів вкладають у міжнародні фінансові інструменти. До інструментів посилення фінансової стійкості недержавних пенсійних фондів відносять державний контроль. Держава контролює не тільки вимоги для ліцензування даного виду діяльності, а може і безпосередньо обмежувати й регулювати інвестиційну діяльність.

Завершуючи виклад основних результатів, слід зазначити, що на початку третього тисячоліття постала нагальна потреба реформування пенсійної системи України. Проте суперечливий характер реформ, прийняття нормативно-правових актів під тиском політичних чинників, неефективність прийнятих рішень дає підстави стверджувати, що проблема реформування пенсійної системи України на науково обґрунтованих засадах є вкрай актуальною. Першочерговим завданням пенсійної реформи є формування ефективного фінансового механізму, що потребує комплексного аналізу еволюції та вдалого досвіду країн ОЕСР щодо застосування методів та інструментів управління фінансовими ресурсами систем пенсійного забезпечення.

Встановлено, що в процесі розвитку пенсійних систем пенсійні фонди (спочатку корпоративні, а надалі спеціалізовані недержавні та державні) не тільки структурно змінювались, а й змінювали та оптимізували стратегії управління фінансовими ресурсами й інвестиційними портфелями.

Еволюція моделей систем пенсійного забезпечення та відповідні реформи визначають еволюцію фінансових механізмів. У свою чергу, проблеми фінансування пенсійних систем зумовлюють необхідність змін організаційних моделей систем пенсійного забезпечення, неперервний моніторинг і використання необхідних інструментів для забезпечення фінансової стійкості пенсійних фондів.

Ефективні національні моделі пенсійних систем мають розвинений сектор недержавного пенсійного забезпечення у вигляді добровільних накопичувальних програм інститутів спільного інвестування, необхідні високорозвинені фінансовий та фондовий ринки та інші сприятливі умови.

Лїтература

1. Holzmann R. *Old Age Income Support in the 21st Century. An International Perspective on Pension Systems and Reform* / R. Holzmann, R. Hinz. – Washington : World Bank. – 2005. – 218 p.
2. Corsetti G. *Pension Reform and Growth* / G. Corsetti, K. Schmidt-Hebbel // In Salvador Valdes-Prieto, ed., *The Economics of Pensions: Principles, Policies, and International Experience*. – Cambridge : Cambridge University Press. – 1997. – 160 p.
3. Соскін О. Сучасний етап кризи в Україні: фїнансово-економїчні та соціальні загрози / О. Соскін // *Економїчний часопис*. – 2009. – № 7–8. – С. 7–14.
4. Марцонь О. Реформування пенсійних систем в перїод кризи: антикризовї заходи та шляхи посилення фїнансової стїйкостї систем пенсійного забезпечення / О. Марцонь // *Шляхи реформування української економїки з метою забезпечення конкурентних переваг у посткризових умовах : матер. Міжвїд. наук.-теорет. конф.* – К. : Ін-т свїт. екон. і мїжнар. вїдносин НАН України, 2010. – С. 180–183.
5. Gordon L. Clark and Roger Urwin. *Innovative Models of Pension Fund Governance in the Context of the Global Financial Crisis* / L. Gordon // *Watson Wyatt Technical Paper*. – 2009. – No. 1359057.
6. Марцонь О. В. Фїнансова стабїльнїсть пенсійних систем / О. В. Марцонь // *Збїрник наукових праць*. – Вип. 69. – К. : Ін-т свїт. екон. і мїжнар. вїдносин НАНУ, 2011. – С. 207–216.
7. Загороднїй А. Г. Проблеми та шляхи вдосконалення пенсійної системи України / А. Г. Загороднїй, Н. М. Пилипенко // *Фїнанси України*. – 2010. – № 6. – С. 15–24.
8. Ерошенко С. Г. Мировой опыт реформирования пенсионных систем / С. Г. Ерошенко // *Общество и экономика*. – 2001. – № 7–8. – С. 182–219.
9. Бондарук І. С. Органїзація систем пенсійного забезпечення в зарубїжних країнах / І. С. Бондарук // *Актуальнї проблеми економїки*. – 2011. – № 7(121). – С. 189–194.
10. Tausch A. *World Bank pension reforms and developments patterns in the world system and in wider Europe. A 109 country investigation* / Arno Tausch. – Washington DC : World Bank, 2004. – 155 p.